

7. Самцова А. П. Расчетное правоотношение и договорное обязательство: характерные признаки и различия. — Л., 1987. — С. 86.
8. Розенберг М. Г. Международная купля-продажа товаров: (Комментарий к законодательству и практике разрешения споров). — М.: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2001.
9. Международные экономические отношения: Учеб. для вузов / Под ред. В. Е. Рыбалкина. — М.: ЮСИТИ-ДАПА, 2000.
10. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України № 2346-III від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 29. — Ст. 137.
11. Про затвердження Інструкції про порядок заповнення ваптажної митної декларації: Наказ Державної митної служби України // Офіційний вісник України. — 1997. — № 40.
12. Международное частное право / Под ред. Г. К. Дмитриевой. — М.: Проспект, 2000. — С. 36.

УДК 342.731

Ю. Фисун,
здобувач кафедри міжнародного права ОНЮА

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНА БЕЗПЕКА

Із закінченням «холодної війни» на передній план виходить питання, чи й надалі основну загрозу міжнародному миру і стабільності становитимуть суто міждержавні конфлікти. Збільшується кількість і розширюються масштаби внутрішніх суперечок, що є результатом потужних впливів на людські спільноти, які вони відчувають з різних сторін. Такі впливи (економічні, демографічні, соціальні та природні) вбирають в себе існуючі потенційні конфліктогенні фактори та утворюють цілком нові. В результаті ми бачимо виникнення нових загроз безпеці, які призводять до міжгрупової ворожнечі і насильства. Ці загрози в даний момент можуть бути не досить відчутними в окремих соціумах, де вони співвідносяться з іншими вже існуючими там загрозами (економічні, етнічні, релігійні диспропорції).

Проте поступово такі загрози перетворюються на переважні чинники виникнення як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів, які, в свою чергу, стають безпосередніми загрозами міжнародному миру і безпеці. Відбувається процес глобалізації таких загроз, вони набувають міждержавного, міжнародного характеру, а отже і вимагають міжнародно-правових засобів врегулювання і попередження. Однією з відчутних проблем у цій сфері є релігійна безпека.

Релігійний фактор часто грає помітну роль при виробленні засад внутрішньої і зовнішньої політики держав, при вирішенні геополітичних проблем. Релігійний аспект у міждержавних і міжнаціональних відносинах зберігається і донині, відіграючи як прогресивну роль (консолідуючу, національно-визвольну, миротворчу), так і деструктивну (поглиблення протиріч, ущемлення прав інаковірців, посилення експансіонізму, шовінізму). В зв'язку з цим особливо гостро постає питання забезпечення вільної реалізації прав і свобод громадян, в тому числі права на свободу думки, совісті та релігії. Останнім часом ця проблема набуває особливого значення з огляду на забезпечення релігійної без-

пеки в розумінні стану захищеності важливих духовно-релігійних інтересів суспільства в цілому і окремих його членів від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та системи суспільно-політичних заходів щодо забезпечення цієї захищеності.

Стратегічний вимір розвитку суспільства загалом і, зокрема, його духовно-релігійної сфери неможливий без ґрунтовного наукового аналізу, щонайшвидшого визначення стратегічних орієнтирів для розробки концептуальних засад національної безпеки держави та державно-церковних відносин. За сучасних умов, що характеризуються надмірною політизацією суспільства, загостренням проблем соціалізації особи, зростає значення духовно-релігійного фактору у стратегічному вимірі суспільного прогресу. Цьому сприяє ще одна об'єктивна тенденція — посилення взаємозалежності країн, особливо європейських, у світі, формування єдиного соціокультурного і духовного простору. Тому питання забезпечення релігійної безпеки і формування надійної системи її функціонування викликають зацікавлення багатьох вчених. Проблеми витоків, становлення і реалізації релігійних свобод є широко дослідженими у філософській, політичній та юридичній науці (С. Авак'ян [1], М. Бабій [2], М. Інтровігне [3], З. Корчева [4], О. Шуба [5], П. Яшин [4]). Існують також і дослідження, присвячені висвітленню окремих аспектів концепції релігійної безпеки (М. Юргенсмайер [6], Р. Ліфтон [7], А. Кураєв [8]), проте вивченню міжнародно-правових гарантій права на свободу думки, совісті та релігії в контексті забезпечення релігійної безпеки достатньої уваги не приділялось. Тому доцільно дослідити наявні міжнародно-правові гарантії права на свободу думки, совісті та релігії, визначити їх місце в контексті нормативних гарантій релігійної безпеки.

Право релігійної свободи як публічне суб'єктивне право передбачає, з одного боку, надання громадянам конкретних прав, наприклад, права сповідувати певну релігію, об'єднуватися з метою спільного сповідання віри, а з іншого боку — можливість вимагати від держави сприяння або дозволу щодо надання певних видів релігійних послуг, як наприклад, здійснення релігійної діяльності у пенітенціарних та медичних закладах.

Сучасна концепція релігійної свободи має на увазі право «*erga omnes*» (у трактуванні Міжнародного Суду ООН по справі *Barcelona Traction*) не тільки стосовно держави, а й щодо будь-якої людини. Це право є публічним, конституційним і фундаментальним (основним), захищеним не лише конституціями, але й міжнародно-правовими актами — Статутом Організації Об'єднаних Націй (ст. 2) [9], Загальною декларацією прав людини 1948 р. (ст. 2, 18) [10], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 4, 18) [11], Конвенцією про права дитини 1989 р. (ст. 2, 14) [12], Декларацією про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на підставі релігії або переконань 1981 р. [13]. Вони містять положення про недискримінацію на основі приналежності до певного віросповідання або позавіросповідного стану, свободу мати або приймати релігію чи переконання за власним вибором, свободу сповідувати релігію або переконання як одноосібно, так і разом з іншими (колективно), сповідання релігії як в публічному, так і в приватному порядку, у відправ-

ленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і вчень, свободу батьків забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей у відповідності до власних переконань.

Аналогічні норми втілено і у міжнародно-правових актах, прийнятих на європейському регіональному рівні. Так, в найбільш загальному плані право на свободу думки, совісті та релігії гарантується ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., документах НБСЕ/ОБСЕ. Більш конкретні сфери застосування цього права, а також функціонування релігійних організацій визначаються на загальноєвропейському рівні у рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи.

Релігійна свобода має два аспекти: з одного боку, вона захищає право вірити, тобто «теїзм», а з іншого — право не вірити, себто «атеїзм». В даному контексті ясно промальовується значення свободи думки як фундаментального, основного права. Велика кількість держав визнали в своєму законодавстві обидва аспекти, аби уникнути дискримінаційного ставлення до будь-якої групи громадян. Це положення включено у міжнародну та конституційну структуру концепції релігійної свободи. Ця структура ґрунтується нібито навколо двох вісей. Перша — це принцип рівності перед законом та рівного звернення по закону. Друга — це принцип недискримінації. Обидві ці вісі, як дві сторони однієї монети, надзвичайно важливі, коли ми говоримо про колективне право. На практиці дуже важко уникнути дискримінації стосовно релігійних груп та громад з різних соціальних, етнічних та культурних причин. Дискримінація — це та небезпека, яку завжди повинне уникати законодавство. І тут роль судів, конституційних і звичайних, є ключовою у забезпеченні недопущення дискримінації з релігійних мотивів і в гарантії рівного звернення по закону. Одночасно, рівне звернення по закону не означає «зрівнялівки», воно означає рівне звернення з такими самими і відповідно інше з тими, хто має якісь відмінності. Це положення, зрозуміле в теорії, дуже складно усвідомлювати і застосовувати на практиці.

Існує загальний стандарт мінімального змісту релігійної свободи, який повинен бути не просто формально проголошеним, але й ухваленим і захищеним кожною державою. Тоді, у відповідності до сучасного трактування релігійної свободи як права *erga omnes*, публічного права, конституційного права та права фундаментального, зміст релігійної свободи достатньою мірою розширюється для того, аби максимально зберегти незалежність і свободу кожної людини і релігійної групи.

Структурно право на свободу совісті включає наступні елементи в залежності від того, розглядається вона як індивідуальне або як колективне право. Як індивідуальне право зміст свободи совісті повинен забезпечувати: свободу сповідувати або не сповідувати релігію чи вірування; мати або не мати релігійну освіту; брати або не брати участь у будь-яких формах поклоніння, не зазнавати прямого чи непрямого примусу щодо розкриття своїх переконань, мати вільний доступ до місць поклоніння; не давати жодних клятв, що суперечать переконанням людини; відкрито висловлювати свої релігійні переконання

і право не оголошувати своїх релігійних переконань; не нести військову службу із зброєю, якщо це суперечить переконанням людини, а замість цього проходити альтернативну цивільну службу. Як колективне право зміст свободи совісті повинен забезпечувати: свободу висловлювати свої переконання та поширювати свої релігійні вірування, при цьому захищаючи кожну людину і групу від примусу, можливість поширювати свої переконання і вірування та дотримувати звичаї своєї релігії без втручання або вторгнення сторонніх; свободу утворення релігійних об'єднань, які можуть бути зареєстровані в загальному реєстрі юридичних осіб або в реєстрі релігійних організацій, щоб отримати законний статус і права юридичної особи (одночасно об'єднання віруючих можуть діяти і без офіційної реєстрації, але у переважній більшості країн це тягне за собою позбавлення певних пільг, що надаються офіційно зареєстрованим релігійним організаціям); свободу набувати та утримувати місця поклоніння, проводити та відвідувати релігійні служби і заходи; свободу створювати релігійні організації та керувати ними на основі самоуправління, а також спілкуватися з іншими національними або міжнародними об'єднаннями віруючих; виробляти, купувати, імпортувати, експортувати і поширювати релігійну літературу, друковані і аудіовізуальні матеріали або предмети, що використовуються для релігійної діяльності; створювати приватні школи і управляти ними, а також займатися освітньою, культурною, благодійницькою і соціальною діяльністю; віднаходити та отримувати добровільну фінансову допомогу від окремих осіб та установ для забезпечення своєї діяльності. Такий зміст свободи совісті як права індивідуального та права колективного найбільш повно відображений у ст. 6 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань 1981 р. [13].

Основоположним чинником у забезпеченні релігійної безпеки є наявність державних законодавчо закріплених гарантій права на свободу думки, совісті та релігії. Першою такою гарантією є проголошення себе позаконфесійною державою, в якій немає ані офіційної, ані державної церкви. Але дотримувати цього стандарту на практиці іноді буває надзвичайно важко. Це пов'язано з історичними особливостями кожної окремо взятої країни. Разом з тим, на нашу думку, має існувати і певний мінімальний стандарт державно-церковних відносин, що передбачав би, насамперед, збалансоване застосування принципу рівності і недискримінації між церквою більшості і релігійними об'єднаннями меншості. У такий спосіб ніхто не зможе отримувати жодних привілеїв і користуватися ними, а також політичною владою. Серед іншого, цей мінімальний стандарт державно-церковних відносин повинен передбачати: дозвіл релігійним організаціям надавати релігійні послуги особам, які попросили їх від своїх церков, перебуваючи в медичних та пенітенціарних установах або збройних силах; податкові пільги, якщо оподатковувана діяльність ведеться в релігійних цілях; довільне визначення структури релігійних організацій, порядку проведення богослужінь та інших обрядів самими цими об'єднаннями; наявність у внутрідержавному законодавстві розумних положень щодо роботи у дні релігійних свят; ефективну систему альтернативної цивільної служби. Конститу-

ційне, цивільне та кримінальне законодавство має захищати право релігійної свободи. Будь-які дії щодо знищення, пошкодження, пљондрування та зневажання релігійних об'єктів і почуттів повинно каратися за законом. Держава, у відповідності з релігійними і соціальними традиціями країни, може укласти угоди із релігійними організаціями для того, аби полегшити реалізацію колективного права релігійної свободи.

Але релігійна свобода не є і не може бути безмежною. Завжди є обмежуючі фактори у цій сфері, такі як здійснення основних прав і свобод інших осіб, захист національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення в рамках, встановлених національним законодавством.

Попри всі викладені стандарти здійснення і гарантування релігійних свобод залишаються лише ідеалом. У правовій системі кожної держави слід виробити власний підхід до розуміння релігійної свободи та визначення її меж, виробити власні критерії та керівні принципи, пам'ятаючи при цьому, що релігійна свобода є фундаментальним правом і будь-які його обмеження мають бути не лише виправданими, але й повністю визнавати сутність цього права.

Одночасно, беручи до уваги специфіку гарантійних правовідносин, теоретичну основу концепції яких було закладено В. Шуршаловим [14], можна дійти висновку, що міжнародно-правові гарантії права на свободу думки, совісті та релігії відіграють роль одного з чинників формування нормативних гарантій релігійної безпеки. Адже гарантія дотримання юридичного зобов'язання завжди є і гарантією збереження положення певної особи, оскільки заходи, спрямовані на дотримання зобов'язання, завжди забезпечують і суб'єктивне право іншої сторони у правовідносинах, а отже, підтримують її фактичне і правове положення. Проте для того, щоб положення цієї особи було не тільки фактичним, але і правовим, воно попередньо повинно стати уповноваженою стороною в регулятивних правовідносинах і отримати у формі зобов'язання іншої сторони в цих правовідносинах первісну правову гарантію дотримання свого положення. Тому гарантії, що надають положенню особи правове значення, є базисними щодо гарантій збереження зобов'язань.

В зв'язку з цим, міжнародне право, будучи формою вираження і здійснення інтересів безпеки держав, засобом створення і функціонування механізму міжнародної безпеки, сприяє зміцненню цілісності і надійності існування держав, і отже, створює для них юридичні гарантії безпеки.

Безпека держав як їх фактичне положення може розглядатися в якості міжнародно-правового стану, лише отримавши охорону з боку основних принципів міжнародного права, перш за все принципу незастосування сили, які в цій якості виконують роль нормативних гарантій безпеки держав. Отже, про міжнародно-правову безпеку держав стало можливим говорити лише стосовно того етапу розвитку міжнародного права, коли система його основних принципів дозволила юридично гарантувати підтримання безпеки держав. Цей процес набуття безпекою держави положення, що охоронялося б міжнародним правом, доктринально фіксувалося шляхом посилення на існування принципу дотримання міжнародного миру та безпеки. Але в даний момент значно зміни-

лася якісна характеристика безпеки як такої, тому змінюється і коло норм та принципів, що можуть слугувати виключними нормативними гарантіями безпеки. Так, суто військовий аспект безпеки, який вже став класичним, і якому присвячувалася переважна більшість досліджень в цій сфері, поступається місцем невійськовим аспектам — гуманітарним, економічним, інформаційним; так само змінюється і система нормативних гарантій безпеки у цих сферах, проте провідна роль принципу незастосування сили залишається беззаперечною.

Таким чином, сучасна міжнародно-правова концепція релігійної свободи слугує основою для утворення системи гарантій релігійної безпеки. Універсальні та регіональні міжнародні угоди, гарантуючи право на свободу думки, совісті та релігії, поряд з основними принципами міжнародного права, слугують нормативними гарантіями міжнародної релігійної безпеки. Можливість реалізації релігійних свобод на практиці, наявність відповідних механізмів, соціальної інфраструктури та матеріальних ресурсів представляють собою сукупність матеріальних гарантій міжнародної релігійної безпеки. Досягнення безпечного стану релігійного середовища передбачає збалансоване просування та реалізацію інтересів у цій галузі і своєчасного уникнення, попередження і нейтралізації загроз, що існують у зазначеній сфері. Для всіх загроз, що виникають, існують відповідні методи протидії, які знаходяться у нормативній, організаційній або матеріальній сфері. Кожен з цих методів вимагає застосування відповідних груп гарантій релігійної безпеки. Найбільш всеосяжною серед них як у суто нормативному, так і в організаційному, і матеріальному вимірах є реалізація права на свободу думки, совісті та релігії.

Література

1. Авьякян С. А. Свобода вероисповедания как конституционно-правовой институт // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. — 1999. — № 1. — С. 3–22.
2. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. — К.: Вища шк., 1994. — 84 с.
3. Ітровігіс М. Свобода релігій в Європі // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. — К., 1999. — С. 9–12.
4. Корчева З. Г., Яшип П. П. Советское законодательство о религиозных культах. — Х.: Вища шк., 1985. — 119 с.
5. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України. — К.: Крипція, 1999. — 324 с.
6. Juergensmeyer M. The New Cold War? Religious nationalism confronts the Secular State. — California University Press, 1993. — 292 p.
7. Lifton R. J. Destroying the World to Save It: Aum Shinrikyo, Apocalyptic Violence, and the New Global Terrorism. — Holt Metropolitan, 1999. — 345 p.
8. Курасв А. Техника религиозной безопасности // Миссионерское обозрение. — 1999. — № 5. — С. 7–8.
9. Устав Организации Объединенных Наций // Действующее международное право: В 3 т. / Сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — М., 1996. — Т. 1. — С. 7–33.
10. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // Действующее международное право: В 3 т. / Сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — М., 1997. — Т. 2. — С. 5–10.
11. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. // Действующее международное право: В 3 т. / Сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — М., 1997. — Т. 2. — С. 21–39.
12. Конвенция о правах ребенка 1989 г. // Действующее международное право: В 3 т. / Сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — М., 1997. — Т. 2. — С. 48–67.

13. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии и убеждений 1981 г. // Международные акты о правах человека: Сб. док. — М., 1999. — С. 132–134.
14. Шуршалов В. М. Международно-правовые отношения. — М., 1971. — 239 с.

УДК 341.225.5

*О. Білоус,
аспірантка кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин ОНЮА*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА НАФТОЮ І НАФТОПРОДУКТАМИ ІЗ СУДЕН

Однією з найважливіших проблем, особливо в сучасних умовах екологічних катаклізмів, є проблема збереження морського середовища, що має найважливіше значення для життя всього людства. Дійсно, значне число досліджень свідчить про те, що Світовий океан відіграє велику роль у формуванні клімату, виробляє значну частку кисню, необхідного для життя на землі і є найважливішим джерелом мінеральних і харчових ресурсів. Тому він — безпосередній об'єкт вивчення біологів, фізиків, хіміків, іхтіологів, океанологів і т. д. Поряд з цим Світовий океан, як ми знаємо, широко використовується для міжнародного судноплавства, а це вимагає, у свою чергу, ретельного й обґрунтованого міжнародно-правового регулювання, і тому ця проблема є об'єктом вивчення і юристів. У різний час висвітленням різних її аспектів займалися Г. С. Горшков, В. П. Кириленко, В. А. Кисельов, Т. Р. Короткий, К. Хакапаа та ін.

До проблеми вивчення Світового океану в притул примикають питання збереження його природного середовища і морських ресурсів, що є життєво необхідним. У цьому контексті дана наукова стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із однією з актуальних проблем сучасності — розробці на міжнародному і внутрішньодержавному рівні нормативної бази, що регулює питання запобігання забруднення морського середовища нафтою, тому що статистика свідчить, що одним з основних джерел такого забруднення є скидання нафти і нафтопродуктів.

Джерела забруднення Світового океану настільки ж численні і різноманітні, як численні і різноманітні види людської діяльності. У цілому їх можна розділити на дві основні категорії, в залежності від їхнього місцезнаходження, а саме: джерела на суші і джерела в морі. Конвенція ООН по морському праву 1982 р. виділяє шість джерел, відповідно до яких запобігання забрудненню Світового океану обумовлено особливим правовим регулюванням:

– забруднення з джерел, що знаходяться на суші, (ст. 207); забруднення, внаслідок діяльності на морському дні, в межах національної юрисдикції (ст. 208);